

УДК 396(477)

Світлана Олешко, Олена Біла
(м. Черкаси)

ІСТОРИЧНИЙ РАКУРС УЯВЛЕНЬ ПРО ЖІНКУ В РІЗНІ ЕПОХИ

Питання тлумачення образу і ролі жінки в суспільстві було і є одним із найцікавіших питань в історії людства. Аналіз філософських ідей і концепцій минулого щодо становища жінки, сутності фемінного й маскулінного, взаємовідносин статей у суспільстві показує неоднозначність поглядів, а іноді й суперечливість висновків. Дослідження ролі жінки та її функцій у суспільстві залишається важливим у всіх філософських та релігійних течіях.

Ключові слова: жінка, божество, природа, стать, чоловік.

Образ жінки формувався протягом усієї історії людства. Погляди часто змінювались під впливом історичних періодів та різних культур. Перші уявлення про образ жінки беруть свій початок з первісного суспільства. Дослідження ролі та образу жінки висвітлено в роботах філософів: Августина, Корнелія Агріппи, Фоми Аквінського, Аристотеля, Г. В. Ф. Гегеля, Т. Гоббса, Іоанна Скотта Ерігени, І. Канта, Дж. Лока, Платона, Ж.-Ж. Руссо, Тертуліана.

Уявлення про жінку в первісному суспільстві. Згідно із переказами Геродота та Гомера, за традиціями амазонок, жінки брали участь у війнах і кривавих вендетах, не поступаючись чоловікам у хоробрості й жорстокості. За легендами, ці радикальні феміністки лише раз на рік вступали в спілкування з чоловіками сусідніх племен, щоб продовжити свій рід. Вони виховували тільки жіноче потомство і готували їх лише до військових подвигів [2, с. 34].

Первісні кочовики анітрохи не цікавилися своїми нащадками. Породілля почувалася не творцем нового життя, а безпорадною іграшкою темних сил, болісні пологи для неї – випадок, прикрий або навіть обридливий. Коли кочовики осіли на землі і стали землеробами, жінка здобула надзвичайний авторитет, завдяки новому погляду на материнство. Воно прирікає жінку на непорушність: поки чоловік полює, рибалить, воює, вона лишається вдома. Вирощування врожаю належало до хатньої роботи. З часом коло її

занять розширилося: вона почала ткати й прядсти, виготовляти глиняний посуд, а пізніше зайнялася обміном товару, прибравши до своїх рук торгівлю. Від її праці й чудодійних здібностей залежали діти, худоба, врожай, начиння – усе благополуччя спільноти. Така могутність вселяла чоловікам повагу з домішкою страху, жінка для них – уособлення всієї відчуженості природи [1, с. 74].

Саме так виникли жіночі божества, які уособлювали ідею родючості: у Сузах – Велика Матір, Іштар у Вавилоні, Астарте серед семітських народів; греки кличуть її Гея, Рея або Кібела; єгиптяни впізнають у подобі Ісіди; божества чоловічого роду підкоряються їй. Верховний ідол у найвіддаленіших регіонах неба й пекла, жінка, як усі священні істоти, оточена різними табу, вона сама – табу, її сприймають як чаклунку й відьму [1, с. 79].

Перше зображення божества, яке первісна людина вирізала з дерева або виліпила з глини, представляло собою не «пана» бога, а «пані» богиню. Це було уособлення матері-землі, надприродної вегетативної сили, якій люди поклонялися: з неї вони вийшли, вона їх годувала, у неї вони поверталися. У землеробських поселеннях після «неолітичної революції» з'являються численні маленькі фігурки: це незмінно прообрази матері-землі, богині-землі, богині-матері, яка все створює і всіх живить [2, с. 14].

Уявлення про жінку в період античності. Відомо, що давні греки жінок вважали громадянами «другого сорту». Вони були частиною особистого майна чоловіків, не мали політичних прав, перебували в цілковитій залежності від родичів чоловічої статі. Жінка незалежно від віку та сімейного стану була потрібна для народження дітей.

Платон впритул підійшов до ідеї «рівноправ'я» статей. Із його діалогів («Бенкет», «Тімей») випливає, що він дотримувався традиційної античної точки зору про фундаментальну нерівність чоловіка і жінки. Найімовірніше, надати жінкам рівні права в «Державі» Платона спонукала ліквідація ним сім'ї і домашнього виховання дітей. Жінкам необхідно брати участь у всіх суспільних справах, захисті та охороні полісу, як це було в Спарті. Незважаючи на зрівнювання деяких прав чоловіків і жінок, жінка залишалась на нижчому шаблі в ієрархії статей [3, с. 268].

Аристотелю належить ідея природної ієрархії статей: чоловік і жінка – нерівні істоти. Жінка дає дитині тіло, чоловік – душу, душа краща і божественніша за тіло. Тому за Аристотелем, жінка

фактично не бере участі у формуванні дитини. З такої концепції випливало, що існування статей – випадковість, котра не має законного місця у структурі всесвіту. Чоловік – норма, жінка – відхилення від неї. Чоловік вище, жінка – нижче за своєю природою. Отож, особливість жіночого взагалі полягає в тому, що воно означене як дефективне чоловіче. Згідно з Аристотелем, головною рисою, притаманною жінкам «від природи», є нездатність керувати, а значить природну підпорядкованість [3, с. 271].

Ранньохристиянська концепція статі. З позицій неоплатонізму чоловіки репрезентують духовну реальність – Бога, душу, розум, яка є вічною й незмінною, а тому благом. Усе те, що знаходиться поза духовним царством, тобто земне і матеріальне існування, є темрявою, злом. Унаслідок своєї природи жінки знаходяться в нижній царині. Між цими двома світами не може існувати середнього світу, вони антагоністичні. У досконалому світі всі люди були б чоловіками. Ще краще, якби взагалі не існувало поділу на стать [4, с. 38].

Розглядаючи питання, пов'язані з жінкою, головну увагу християнські мислителі зосереджували на її створенні та призначенні. Зокрема, важливим було питання: чи може жінка отримати благодать, чи не є вона гріховною за своєю суттю? У цілком платонівському дусі Амвросій висуває твердження, що духовна спадкоємність перевершує матеріальну. Як і Ієронім, він вбачає втілення диявола в жінці, порівнюючи її з пристрастю (хиттю) і задоволенням.

Принципова відмінність жінки та чоловіка яскраво виражена в роботах Тертуліана. Перша, попри наявність безсмертної душі, асоціюється зі своїми тілесними, репродуктивними й лактальними функціями, другий – із вільною волею й здатністю вибирати між добром і злом.

У роботах Августина, й особливо в «Градї Божому», відношення духу й тіла є ключовим для розуміння відмінності між земним і небесним містами та місцем жінки в них. Два міста змішані в цьому світі, починаючи з людини, яка об'єднує в собі дух і тіло, мирські й духовні інтереси. Проте Августин виступає проти простої дихотомії тіла й розуму, які ототожнюються з чоловічим і жіночим, та протестує проти підпорядкування жінок на цій основі: його онтологія ближча до платонівського розрізнення вищої і нижчої частини духу. У цих концептуальних межах Августин на-

магається відкинути погляд, що жіночність за своєю суттю – злий феномен: як частина божественного плану жінка має існувати. Жіноча стать, вважає він, є не вадою, а природою [4, с. 40].

Погляди на образ жінки в епоху Середньовіччя. Образ жінки в середньовіччі представляв собою такого монстра, що був зітканий із негідних бажань, потворних рис характеру. Суперечливість і розбещеність жіночої натури описувались епітетами «ненаситна тварина», «перешкода до виконання обов'язків» тощо. Оскільки жінка не була утворена за подобою Бога, то вважалась несамостійною, не наділеною авторитетом і правоздатністю. Жінка не могла вчити, виступати свідком у суді і гарантом в угодах, вона не мала права засідати в суді. Суспільна активність жінки обмежувалась владою чоловіка, якому вона була зобов'язана служити. Бога уявляли як власника душі жінки, а чоловік був орендаром її тіла. У сексуальному житті вимагались утримання й безпристрасність [3, с. 274].

Людовік IX у трактаті «Повчання для дочки» відзначав, що жінка повинна вміти терпіти, допомагати нещасним, виконувати волю чоловіка і батьків. Духовники постійно застерігали про постійну небезпеку, що виходила від жінок, про можливість бути спокушеними ними. У кожній жінці втілені риси спокусниці Єви.

Одну з найцікавіших середньовічних концепцій статі створив у своєму творі «Про розподіл природи» Іоанн Скотт Ерігена: стаття є результатом поділу первісно єдиної людської природи. Жінка (Єва) – емоційна частина природи Адама, котра відділилась від його духовно-розумної природи (чоловіка). Чоловік і дружина – дві частини людської природи: розум (дух) і почуття.

Філософ Корнелій Агріппа, автор праці «Декларація про благородство і перевагу жіночої статі над чоловічою», переконував читачів у тому, що жінка народжується такою ж вільною істотою, як і чоловік, що її природні задатки ніскільки не менші, ніж чоловічі, просто вони – інші [3, с. 282].

Тлумачення образу жінки в добу Відродження. Фома Аквінський (Аквінат) став на захист ідеї Аристотеля щодо природного порядку. Було відновлене поняття ієрархії, у якому раціональне править матеріальним, а значить відновлювалась антична ідея статевої нерівності. Аквінат фактично повністю приймає концепцію Аристотеля про породження, стверджуючи разом із ним, що жінки, як пасивніші, відіграють меншу роль, а народження жінок є результатом недосконалого процесу.

Проте жінки – не помилка: як частина божественного порядку жінка була створена Богом для певної мети. Коли книга Буття розглядає жінку як помічницю чоловіка, то це і є утвердженням цієї мети. Природна функція жінки – продовження роду і її підпорядкування чоловікові – це не просто результат прокляття Єви, але функція, що випливає з природного порядку [4, с. 42].

Проблема статі в контексті ренесансного гуманізму. Початок п'ятнадцятого століття можна вважати розквітом жіночої рівності, першою епохою, яка поважає жінку як повноцінну людську істоту.

Т. Гоббс окреслював, що за своєю природою люди рівні як інтелектуально, так і фізично. У природних умовах жінка постає перед чоловіком рівною та вільною. Дж. Лок виокремив, що жінка має ту ж природну свободу і рівність, що й чоловік, жінки здатні заробляти власною працею, мати власність та укласти договір.

У XVIII столітті у своїх працях Ж.-Ж. Руссо окреслює: «Один повинен бути сильним і активним, другий – пасивним і слабким» [3, с. 292]. Жінка створена так, що пасивність і несміливість є її «власною метою», що передбачає дітонародження в межах сім'ї, єдність якої залежить цілковито від її поведінки. За Руссо, соціальна рівність статей становить серйозну небезпеку громадській доброчинності. Він вірив, що входячи в публічне життя, жінки чинять більше насильство над своєю природою, ніж чоловіки. Для жінок доброчинністю є те, що для чоловіків є недоліком, і навпаки.

І. Кант («Про відмінність піднесеного і прекрасного в чоловіків та жінок», «Характер статі») описував, що статеві особливості існують не лише на біологічному (анатомічному) рівні, але й на рівні психічної організації, чуттєвої, емоційної, естетичної тощо структури. Аналітичними поняттями, через які Кант аналізує статеві відмінності, є естетичні поняття «піднесеного» і «прекрасного». «Чоловіче» розкривається через категорію «піднесеного», а «жіноче» – «прекрасного» [3, с. 298].

Подаючи жінок як представниць природи, а чоловіків як представників розуму, Г. В. Ф. Гегель намагається через шлюб і стосунки між жінками й чоловіками знайти зв'язок між сферою природи та духу. Сфера природи характеризується циклічним повторенням, у якому всі елементи розташовані поруч і не пов'язані між собою. Сфера духу – це сфера розвитку, у якому елементи взаємозалежні і взаємодіють. Гегель виокремлює різні якості: для жінок – інтуїтивність, емоційність, а для чоловіків – універсальність, здатність

до концептуального мислення, «владність та дієвість» [4, с. 67].

Артур Шопенгауер окреслив, що розрізняються чоловічий і жіночий способи сприйняття: чоловіки добре сприймають абстрактні ідеї, а жінки повністю занурені в чуттєву, миттєву реальність. Жінки турботливіші, емпатійніші, гуманніші, але поступаються чоловікам у справі правосуддя, справедливості, добросовісності. Шопенгауер, на відміну від лібералів і соціалістів, вважав зростання впливу жінок у суспільстві вкрай небезпечним явищем і закликав обмежувати їх у правах [3, с. 304].

Представники філософських течій усіх історичних періодів зверталися до трактування образу і ролі жінки в суспільстві. Під впливом різних епох та культурних особливостей, це питання набувало нових обертів і отримувало ще більш різноманітні відповіді. Однак чіткого трактування, яке мало б реалізацію у всіх народів так і не сформулювалось.

Література:

1. Бовуар С. де. Друга стаття: у 2 т. / Пер. з фр. / С. де Бовуар. – К. : Основи, 1994–1995. – Т.1. – 390 с. – Т. 2. – 392 с
2. Вардиман Е. Женщина в древнем мире. Пер. с нем. М. С. Харитоновна. Послесл. А. А. Вигасина / Е. Вардиман. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. – 335 с. ; ил. (По следам исчезнувших культур Востока).
3. Махній М. М. Психея: між Еросом і Логосом / М. М. Махній. – Чернігів : Видавець Лозовий В. М., 2013. – 416 с. – (Під знаком «ш»: науково-освітня серія).
4. Основи теорії гендеру : [навч. посібник]. – К. : «К.І.С.», 2004. – 536 с.

Oleshko Svitlana, Bila Olena

HISTORICAL IDEAS ABOUT FEMALE IN DIFFERENT AGES

The question of the interpretation of a woman's place and role in society remains a perennial problem in history. The analysis of the philosophical ideas and concepts about a woman, the feminine and masculine nature, relationships between sexes in society reveals the ambiguity of views and sometimes leads to contradictory conclusions. Currently, there is no a single definition of the woman's role in all cultures. In particular, during the period of Antiquity woman were deprived of any political rights and served solely as the child producer; in the Middle Ages a woman was

considered to be a slave, without any authority and suffrage; a Renaissance woman equal to a man, deserving respect, moreover having advantages over him.

The first image of women originates from the primitive society. There were philosophers, who investigated a woman's role and place, among them are: Augustine, C. Agrippa, Th. Aquinas, Aristotle, G. W. F. Hegel, T. Hobbes, J. Sc. Erigena, I. Kant, J. Locke, Plato, J.-J. Rousseau and Tertullian. The analysis of the above mentioned researches, allows us to draw the conclusion that the issue of the interpretation of the woman's image remains dubious and controversial.

The representatives of the philosophical approaches in historical periods paid considerable attention to the explanation of a woman's place and role in society. This problem developed and was considered from another angles, within the course of time and under the influence of diverse cultural. However, there is not a distinct interpretation of a woman's role, that would be applicable for various cultures.

Key words: *a woman, divinity, nature, sex, a man.*